

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/archiwum-ipn/71796,Wieziennictwo-w-Generalnym-Gubernatorstwie-w-zrodlach-z-Archiwum-IPN.html>

Fot. z zasobu IPN

ARTYKUŁ

Więziennictwo w Generalnym Gubernatorstwie w źródłach z Archiwum IPN

OKRES HISTORYCZNY

(1939-1945) II wojna światowa

Autor: PIOTR ROGOWSKI 25.07.2021

Ten artykuł jest tylko skromnym przyczynkiem do tematu „więziennictwo”. Jego celem jest ukazanie w dużym skrócie, jak zbudowany był system więziennictwa w Generalnym Gubernatorstwie, jakie były rodzaje więzień i

zasady obowiązujące przy kierowaniu więźniów do poszczególnych zakładów karnych.

Tekst został uzupełniony informacjami dotyczącymi materiałów archiwalnych, przede wszystkim ewidencji więźniów niemieckich zakładów karnych w Generalnym Gubernatorstwie, a także więzień powojennych, które znajdują się w zasobie po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, i które należy uwzględnić podczas kwerendy.

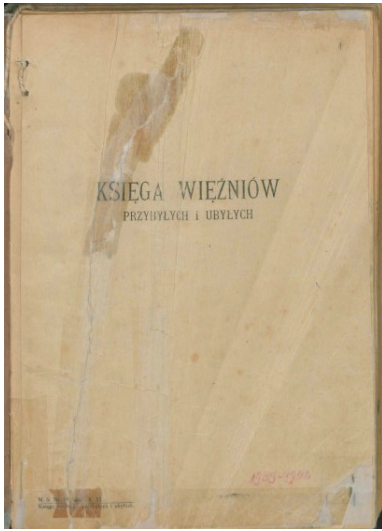
W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce, zgodnie z małym rocznikiem statystycznym za rok 1938, znajdowało się 330 więzień. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. zostały podzielone, w zależności od ich pojemności, na trzy kategorie.

Przed okupacją niemiecką

W chwili wybuchu II wojny światowej w Polsce, zgodnie z małym rocznikiem statystycznym za rok 1938, znajdowało się 330 więzień. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 marca 1928 r. zostały podzielone, w zależności od ich pojemności, na trzy kategorie. Do więzień I klasy zaliczano więzienia o pojemności ponad 450 osób. Przeznaczone one były do odbywania kar dłuższych niż 3 lata. Więzienia II klasy to zakłady karne o pojemności od 150 do 450 osób i przeznaczone do odbywania kar pozbawienia wolności od roku do 3 lat. Więzienia III klasy to więzienia o pojemności do 150 osób i te przy Sądach Grodzkich. Tu odbywano kary pozbawienia wolności do jednego roku. W Rozporządzeniu ministra sprawiedliwości z 22 czerwca 1928 r. podano klasyfikację poszczególnych więzień.

Wraz z wybuchem wojny władze penitencjarne wykonały postanowienia o amnestii Prezydenta Rzeczypospolitej z 2 września 1939 r. Załogi więzień wraz z osadzonymi miały zostać ewakuowane na wschód kraju. Ewakuacja przebiegała na początku sprawnie, lecz wraz z szybkimi postępami niemieckiego

Wehrmachtowi i wkroczeniem 17 września 1939 roku na terytorium Rzeczypospolitej armii sowieckiej, więźniowie byli pozostawieni własnemu losowi, a eskorta szukała schronienia na własną rękę. W wielu przypadkach funkcjonariusze więzienni dostawali się do niewoli niemieckiej lub sowieckiej.

**Strona tytułowa księgi więziennej
w Tarnowie. Z zasobu IPN**

System penitencjarny GG

Zakłady karne przejmowali Niemcy w różny sposób. W Warszawie przejęto wszystkie więzienia wraz z obsadą i więźniami na mocy umowy kapitulacyjnej. A na przykład więzienie zamojskie znalazło się na pierwszej linii frontu, gdzie Niemcy urządzili punkt oporu przed kontratakującymi żołnierzami polskimi.

Wszystkie jednostki penitencjarne znajdujące się w granicach GG znalazły się pod zarządem niemieckim. Do służby zobowiązani byli powrócić wszyscy polscy urzędnicy i oficerowie policji. Polscy strażnicy więzienni stanowili ponad połowę obsady zakładów karnych.

26 października 1939 r., na podstawie Dekretu podpisanego przez Adolfa Hitlera, utworzono Generalne Gubernatorstwo. Wszystkie jednostki penitencjarne znajdujące się w jego granicach znalazły się pod zarządem niemieckim. Do służby zobowiązani byli powrócić wszyscy polscy urzędnicy i oficerowie policji. Polscy strażnicy więzienni stanowili ponad połowę obsady zakładów karnych. Nie mogli jednak o niczym decydować. Pozostawiono im przedwojenne umundurowanie nakazując jednak zdjąć z czapek polskiego orła, a guziki zamienić na zwykłe. Na mundurach i czapkach noszono symbol PSD – *Polnische Strafanstaltendienst*. Zmieniono nazewnictwo. Część więzień otrzymała nazwę *Deutsche Strafanstalt* (Niemiecki Zakład Karny). Były to placówki m. in. w Warszawie przy ulicy Rakowieckiej, w Krakowie – więzienie sądu specjalnego przy ulicy Senackiej 3 (należy zauważyć, że po roku 1941 r. zaczęto zmieniać nazwę więzień sądowych na Niemiecki Zakład Karny), Przedzielnicy, Tarnowie, Wiśniczu, Białej Podlaskiej, Janowie Podlaskim, Krasnymstawie, Radomiu, Rzeszowie, Kielcach Pińczowie, Częstochowie, Sandomierzu i Piotrkowie Trybunalskim. W więzieniach tych miały być osadzane osoby, które złamały prawo Generalnego Gubernatorstwa i zostały osądzone przez tzw. Sądy Specjalne (*Sondercherichte*), a także przez Sądy Polskie.

№	Imię i nazwisko	Wzrost	Waga	Barwa włosów	Barwa oczu	Strona
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56

№	Imię i nazwisko	Wzrost	Waga	Barwa włosów	Barwa oczu	Strona
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28

Fragment listy osadzonych w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Nowym Wiśniczu. Z zasobu IPN

Inny fragment listy osadzonych w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Nowym Wiśniczu. Z zasobu IPN

Natomiast w Warszawie, Lublinie i Krakowie zorganizowano więzienia policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa. W Lublinie mieściło się ono na Zamku, w Warszawie na ulicy Dzielnej 24/26 tzw. „Pawiak” natomiast w Krakowie więzienie przy ulicy Montelupich 7. Wszystkie formalnie podlegały bezpośrednio Wydziałowi Sprawiedliwości (*Justiz Abteilung*) w Urzędzie Generalnego Gubernatora. W każdym Dystrykcie funkcjonował oddział Wydziału Sprawiedliwości, któremu podległ tzw. Wydział administracji zakładami karnymi (*Verwaltung der Strafanstalten*). W swoich kompetencjach nadzór nad więzieniami miał również

Urząd Komendanta Policji i Służby Bezpieczeństwa (*Der Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienst* – KdS) podległy przełożonemu w Krakowie (GG) oraz Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy – RSHA przy współpracy z Wydziałem Sprawiedliwości.

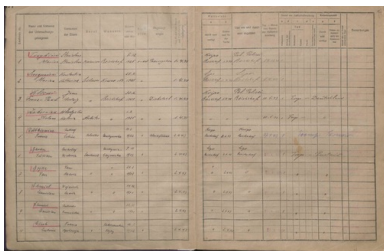
Poza wyżej wymienionymi, w Generalnym Gubernatorstwie funkcjonowały więzienia i areszty Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, areszty żandarmerii. Dodatkowo istniały areszty przy sądach grodzkich, których było około 130. Służyły one również żandarmerii i służbie bezpieczeństwa, policji „polskiej” i urzędowi burmistrza. Bezpośrednio odpowiedzialny za stan aresztu, załogę i wyposażenie był burmistrz. Były to budynki składające się zazwyczaj z kilku cel, gdzie najczęściej osadzano osoby przeznaczone do wywozu do prac przymusowych czy obozów koncentracyjnych.

W szczytowym momencie okupacji na terenie GG funkcjonowało około 700 więzień i aresztów. Nie obowiązywały żadne normy, które określałyby liczbę więźniów w zakładach karnych. Wszystkie były przepełnione, a warunki sanitarne, które w nich panowały, urągały podstawowym wymaganiom higieny.

Więźniów osadzano w zależności od zasądzonej kary. Jako przykład można przytoczyć tu miejsca odsiadania kar dla Sądu okręgowego w Jaśle, gdzie skazani z powiatów Baligród Brzozów Bukowsko, odbywali w aresztach w swoich powiatach kary do 6 miesięcy natomiast z powiatów Rymanów i Sanok w Więzieniu Sądowym w Sanoku, kary od 6 miesięcy do 3 lat skazani w ww. powiatów w więzieniu sądowym w Sanoku natomiast kary powyżej 3 lat dla mężczyzn odbywano w Niemieckim Ciężkim Więzieniu w Wiśniczu Nowym, dla kobiet zaś, w Niemieckim Zakładzie Karnym w Tarnowie.

Odbycie kary, szczególnie powyżej 3 lat nie kończyło „procesu resocjalizacji”, ponieważ Służba Bezpieczeństwa mogła zakwalifikować więźnia jako osobę zagrażającą bezpieczeństwu III Rzeszy i wysłać do obozu koncentracyjnego jako więźnia ochronnego (*Schutzhäftling*).

W szczytowym momencie okupacji na terenie GG funkcjonowało około 700 więzień i aresztów. Nie obowiązywały żadne normy, które określałyby liczbę więźniów w zakładach karnych. Wszystkie były przepełnione, a warunki sanitarne, które w nich panowały, urągały podstawowym wymaganiom higieny.

**Fragment listy osadzonych w
Niemieckim Zakładzie Karnym w
Rzeszowie. Z zasobu IPN**

W okresie powojennym system więzień stworzony na obszarze Polski przejęła komunistyczna służba bezpieczeństwa i jednostki NKWD. Więziennictwo w Polsce okresu stalinowskiego działało w zasadzie na przepisach porządkowych sprzed 1939 r.

W zasobie po byłej Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zachowało się niewiele zwartych zespołów archiwalnych dotyczących więzień w Generalnym Gubernatorstwie. Do najciekawszych oraz największych należą dwa zespoły: Niemieckie Ciężkie Więzienie w Nowym Wiśniczu (*Deutsches Zuchthaus Neu-Wisnitz*) oraz Niemiecki Zakład Karny w Rzeszowie (*Deutsche Strafanstalt Reichshof*), gdzie znajdują się wykazy więźniów, różnego rodzaju okólniki i zarządzenia. W przypadku więzienia w Rzeszowie zachowała się także niewielka kartoteka osadzonych. W zasobie znajdują się również materiały ewidencyjne zakładów karnych w Tarnowie i Piotrkowie Trybunalskim czy cenne kartoteki: więzienia na Pawiaku oraz przemywane w pudełkach po zapałkach informacje dotyczące osadzonych w więzieniu przy Montelupich w Krakowie przez pracowników Rady Głównej Opiekuńczej. Obie wykonane przez polski ruch oporu. Podczas kwerend należy skorzystać także między innymi z takich zespołów archiwalnych jak *Kommandeur des Sipo und SD* Lublin czy Radom, w których znajdują się m. in. wykazy osób skierowanych do obozów koncentracyjnych.

Wiele interesujących historii, wiele zdjęć i dokumentów znajdziesz [na profilu Archiwum IPN](#)

COFNIJ SIĘ